

Władysław KARASZEWSKI

Mało znane miejsca występowania kości mamuta i nosorożca w Polsce środkowej i wschodniej

WSTĘP

Jak wynika z nowszych syntetycznych opracowań szczątków kostnych dużych ssaków plejstocenijskich — nosorożca i mamuta — stosunkowo mało znalezisk zarejestrowano z obszaru Polski środkowej i wschodniej. Na 100 znalezisk nosorożca włochatego (*Coelodonta antiquitatis* Blum.) na Polskę środkową i wschodnią przypada tylko 11 (M. Borsuk-Białynicka, 1973). Jeszcze jaskrawiej zaznacza się to w znaleziskach mamuta (*Elephas primigenius* Blum.). Na 224 stanowiska ze szczątkami tego zwierzęcia tylko 10 pochodzi z Polski środkowej i wschodniej (K. Kowalski, 1959).

Uzupełniam więc przytoczone dane informacjami o znaleziskach nie uwzględnionych w obu opracowaniach (fig. 1). W miarę możliwości podaję orientacyjne dane o położeniu stratygraficznym tych stanowisk. K. Kowalski pisze bowiem, że lwia część znanych stanowisk nie ma ustalonej pozycji stratygraficznej, szczególnie rzadkie są znaleziska związane ze zlodowaceniami starszymi od ostatniego.

ZNALEZISKA SZCZĄTKÓW KOSTNYCH *COELODONTA ANTIQUITATIS* BLUM.

Odrzywół, na S od Nowego Miasta n. Pilicą. W szybiku badawczym, wykonanym na NW od osady dla rozpoznania osadów jury środkowej w 1938 r., w żwirach pod moreną zlodowacenia środkowopolskiego napotkano ząb trzonowy nosorożca włochatego. Okaz ten spłonął wraz ze zbiorami Instytutu Geologicznego w Warszawie w 1944 r.

Iz bica pod Krasnymstawem. W okresie międzywojennym (w kliniarni po zachodniej stronie Wieprza) znajdowano kości dużych ssaków plejstocenijskich w dolnej warstwie eksploatowanych tu mułków lessowych, związanych przypuszczalnie z wcześniejszą fazą ostatniego zlo-

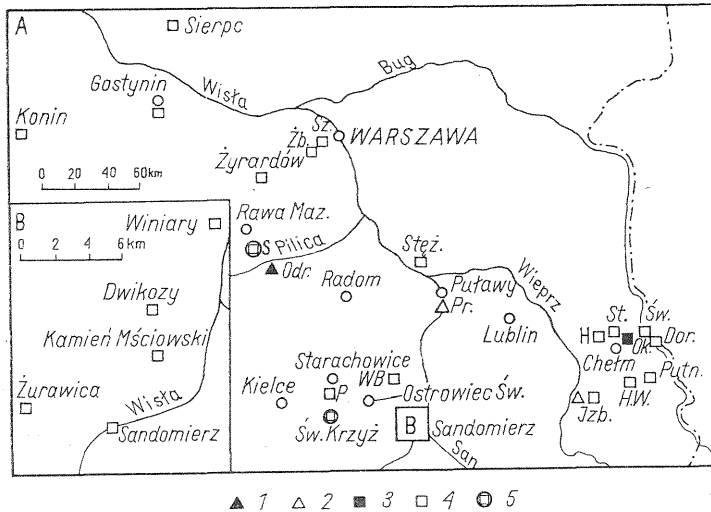

Fig. 1. Znajdźiska szczątków mamuta i nosorożca w Polsce środkowej i wschodniej (A) z dokładną lokalizacją miejsc w okolicach Sandomierza (B)

Sites of mammoth and rhinoceros remains in central and eastern Poland (A) with detailed localization of those in the vicinity of Sandomierz (B)

Coelodonta antiquitatis Blum.: 1 — z przedostatniego zlodowacenia, 2 — z ostatniego zlodowacenia i nieznanego wieku; *Elephas primigenius* Blum.: 3 — z przedostatniego zlodowacenia, 4 — z ostatniego zlodowacenia i nieznanego wieku, 5 — szczątki nieznanego wieku i pochodzenia zawieszane w świątyniach; skróty nazw miejscowości: Dor. — Dorohusk, H. — Horodyszcz, H.W. — Huta Wojsławicka, Izb. — Izbica, Odr — Odrzywół, Ok. — Okszów, P. — Pawłów, Pr. — Parchatka, Putn. — Putnowice, S. — Sierzchów, St. — Stańków, Steż. — Steżycza, Św. — Świerże, Sz. — Warszawa-Szcześliwice, WB — Wólka Bałtowska, Żb. — Żbików

Coelodonta antiquitatis Blum.: 1 — from the last but one glaciation, 2 — from the last glaciation and of unknown age; *Elephas primigenius* Blum.: 3 — from the last but one glaciation, 4 — from the last glaciation and of unknown age, 5 — remains of unknown age and origin displayed in churches; Dor.—Zb. — abbreviations of places names

wacenia. Z warstw tych pochodzi ząb trzonowy nosorożca włochatego (fig. 2), który otrzymałem w 1935 r. od ówczesnego dyrektora klinkierni. Jak widać z załączonej ilustracji należał on do starszego osobnika, o czym świadczy silne starcie; poza tym stan jego zachowania był dobry. Okaz ten zaginął.

Parchatka pod Puławami. W monografii poświęconej plejstocenu W. Pożaryski (1953) przytacza opis profilu — dolna część młodszego lessu, głęb. 8,9—9,3 m — w którym znalazł szczękę nosorożca włochatego z kilkoma zębami. Okaz ten, oznaczony przez J. Kulczyckiego, znajduje się w zbiorach Instytutu Geologicznego (Nr kol. 224.II.). W katalogu K. Kowalskiego brak o nim wzmianki.

Góra Winnica k. Kamienia Mściowskiego, na północ od Sandomierza. Z odsłonięcia tego pochodzą szczątki kostne nosorożca włochatego z kolekcji J. Samsonowicza. Zostały one oznaczone również przez J. Kulczyckiego i znajdują się obecnie w zbiorach Instytutu Geologicznego (Nr kol. 40.II.).

ZNALEZISKA SZCZĄTKÓW KOSTNYCH
ELEPHAS PRIMIGENIUS BLUM.

Okszów na N od Chełma Lubelskiego. W dniu odkrywki gliny eksploatowanej w tutejszej cegielni znajdowano szczątki kostne mamuta (na głębokości około 5 m). Szczątki te są prawdopodobnie związane z przedostatnim zlodowaceniem. Stąd też pochodzi ząb trzonowy mamuta, który otrzymałem w 1935 r. od P. Chadaja, nauczyciela z Okszowa

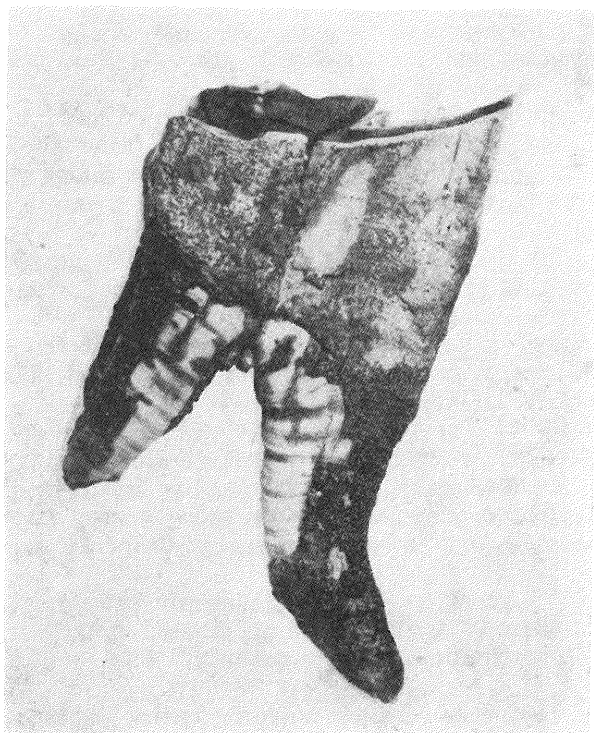

Fig. 2. Ząb trzonowy starego osobnika
Coelodonta antiquitatis Blum.

Molar of an old individual of *Coelodonta antiquitatis* Blum.

i przekazałem do opracowania G. Jakubowskiemu z Muzeum Ziemi. Stan zachowania okazu jest dość dobry, lepszy niż znalezionego przeze mnie w profilu lessowym pod Wąchockiem (W. Karaszewski, 1954).

Izbica pod Krasnymstawem. We wspomnianym już wyżej odsłonięciu mułków lessowych (klinkiernia) znaleziono ząb trzonowy mamuta, w niezbyt dobrym stanie zachowania. Okaz ten przekazałem również do opracowania G. Jakubowskiemu.

Winiary pod Zawichostem. W glebie kopalnej oddzielającej najniższy poziom lessu młodszego od środkowego znaleźliśmy z W. Poza-

ryskim szczątki kostne mamuta i ślady obozowiska człowieka paleolitycznego, m. in. krąg, kilka fragmentów zeber, fragment zęba trzonowego itp. (W. Pożaryski, W. Karaszewski, 1952; W. Pożaryski, 1953). Eksploatacją tych szczątków zajmowała się M. Żelichowska. W zbiorach Instytutu Geologicznego kolekcja ta zarejestrowana jest pod nazwą Podgórze (lokalna nazwa uroczyska, nie występująca na mapie) z nazwiskiem M. Żelichowskiej (Nr kol. 214.II.). Oznaczeniem kości zajmował się J. Kulczycki¹.

P a w ł ó w pod Bodzentynem. W miejscowym kamieniołomie, w żwirach występujących pod lessem, w 1948 r. znaleziono zebro dużego ssaka, najprawdopodobniej mamuta, o grubości około 4 cm. Okaz ten został odesłany do zbiorów jednej z sąsiednich szkół (w Pokrzywnicy lub Chybicach).

W ó l k a B a ł t o w s k a pod Ostrowcem Świętokrzyskim. W dolinie „wodącej”, tj. na pewnym odcinku suchej doliny Wolanki (dopływu Kamiennej), J. Stochlak znalazł fragment kości dużego ssaka, przypuszczalnie mamuta, o długości około 70 cm. Okaz ten znajdował się w utworach lessowych.

G o s t y n i n (kopalnia żwiru). W żwirach ozowego pagórka związanego z ostatnim zlodowaceniem, J. Michalski napotkał kości prawdopodobnie mamuta.

S i e r z c h o w y k. Rawy Mazowieckiej. W drzwiach miejscowego kościoła wisi od „niepamiętnych czasów” duża kość pochodząca z kończyny najprawdopodobniej mamuta.

W a r s z a w a - S z c z ę ś l i w i c e. W latach powojennych pracownicy naukowcy SGGW, prowadząc ćwiczenia ze studentami, znaleźli w jednej z glinianek szczątki dużego zwierzęcia, być może, wiekowo związane z odkryciami A. Słóarskiego sprzed pierwszej wojny światowej. Wiadomość tę przekazałem L. Sawickiemu, prowadzącemu wówczas badania na tym terenie.

Ż b i k ó w k. Pruszkowa pod Warszawą. Informacje o tym stanowisku uzyskałem od M. Prószyńskiego. Kości ssaków plejstoceńskich, m. in., mamuta, występują tu na głębokości około 4 m od powierzchni terenu.

W zbiorach Instytutu Geologicznego, oprócz wyżej wymienionych, znajdują się szczątki kostne mamuta, częściowo oznaczone przez J. Kulczyckiego. Szczątki te pochodzą z następujących miejscowości:

G ó r a W i n n i c a k. Kamienia Mściowskiego. Kolekcja J. Samsonowicza sprzed 1939 r., oznaczona przez J. Kulczyckiego (Nr kol. 40.II.).

Ż u r a w i c a, na E od Sandomierza. Ząb i kość z tego stanowiska zebrane zostały przez J. Mańkowskiego i przekazane w 1950 r. przez W. Pożaryskiego (Nr kol. 213.II.).

S t ę ż y c a, na NW od Dębłina. Materiały kostne zebrał stąd S. Za-gożdżon (?), a przekazała je w 1961 r. M. Żelichowska (Nr kol. 705.II.).

Ż y r a r d ó w. Szczątki kostne z tej samej kolekcji (Nr kol. 705.II.).

K o n i n. Kolekcja M. Żelichowskiej z 1961 r. (Nr kol. 703.II.).

¹ Przypuszczalnie z tego samego odsłonięcia pochodzi zbiór zarejestrowany w katalogu Muzeum Instytutu Geologicznego jako kolekcja A. Krawczyka, przekazana w 1950 r. przez J. Kulczyckiego (IG. 215.II.).

S. Skibiński (1972) przytacza informacje o znaleziskach szczątków kostnych mamuta w okolicach Chełma Lubelskiego. Podaje on m. in. pewne szczegóły dotyczące występowania kości mamuta w Okszowie, skąd pochodzi ząb trzonowy przedstawiony w niniejszym artykule. Autor ten donosi ponadto o sześciu innych znaleziskach w okolicach Chełma Lubelskiego:

Horodyszczce, cegielnia.

Dorohusk n. Bugiem (brzeg rzeki).

Stańków, w dolinie Uherki.

Putnowice kol., studnia A. Krzeszowca, głęb. ok. 4 m.

Huta Wojsławicka, cegielnia, głęb. ok. 4 m.

Świerże, w korycie Bugu.

Część tych znalezisk została złożona w Muzeum Chełmskim.

Święty Krzyż pod Nową Słupią. T. Dybczyński (1937) przytacza wiadomość o „kości goleniowej” mamuta wiszącej w oszklonej gablocie na ścianie tutejszego kościoła przed pierwszą wojną światową; obecnie kości tej nie ma.

Dwikozy k. Sandomierza. W 1957 r. w żwirach plejstocenijskich podścielających less P. Filonowicz znalazł fragment kości biodrowej mamuta.

Sandomierz. Od J. Dańcowej uzyskałem informację o zębie trzonowym i dwóch dużych fragmentach kości mamuta, znajdujących się w muzeum diecezjalnym w Sandomierzu, tzw. „Domu Długosza”. Pochodzenie tych szczątków nie jest znane personelowi muzeum. Nie jest wykluczone, że są to m. in. szczątki kostne wiszące niegdyś w kościołach, np. usunięte w okresie międzywojennym z kościoła na Św. Krzyżu pod Nową Słupią.

Z katalogu zbiorów Instytutu Geologicznego (D. Kobylińska, 1974) dowiadujemy się, że w Oddziale Świętokrzyskim IG znajduje się kolekcja A. Walczowskiego (z obszarów Lublina, Staszowa i Rejowca) zawierająca również m. in. szczątki kostne mamuta (Nr kol. IG., O.S.21, 1964).

Jak wynika z przytoczonych tu obserwacji, do opublikowanych w katalogu stanowisk z obszaru Polski środkowej i wschodniej można dodać jeszcze cztery stanowiska ze szczątkami nosorożca włochatego i ponad dwadzieścia ze szczątkami mamuta. Co najmniej dwa z tych stanowisk związane są z osadami przedostatniego zlodowacenia.

Zakład Stratygrafii
Instytutu Geologicznego
Warszawa, ul. Rakowiecka 4
Nadesłano dnia 30 kwietnia 1975 r.

PIŚMIENNICTWO

- BORSUK-BIAŁYNICKA M. (1973) — Studies on the Pleistocene Rhinoceros *Coelodonta antiquitatis* (Blumenbach). Palaeont. pol., 29. Warszawa—Kraków.
DYBCZYŃSKI T. (1937) — Tajemnice Łysogór. Książnica Atlas. Lwów.

- KARASZEWSKI W. (1954) — O znalezieniu zęba mamuta pod Wąchockiem. *Prz. geol.*, 2, p. 486—487, nr 11. Warszawa.
- KOBYLIŃSKA D. (1974) — Fauna kopalna z obszaru Polski. Kenozoik. Katalog zbiorów geologicznych Instytutu Geologicznego. *Inst. Geol. Warszawa.*
- KOWALSKI K. (1959) — Katalog ssaków plejstocenu Polski. PWN. Warszawa—Wrocław.
- POŻARYSKI W., (1953) — Plejstocen w przełomie Wisły przez wyżyny południowe. *Pr. Inst. Geol.*, 19. Warszawa.
- POŻARYSKI W., KARASZEWSKI W. (1952) — Tymczasowa notatka o profilu z kośćmi ssaków dyluwialnych w Winiarach pod Zawichostem. *Geol. Biul. inf.*, nr 1, p. 35. Warszawa.
- SKIBIŃSKI S. (1972) — Znaleźiska szczątków mamutów w powiecie Chełm. *Wszechświat*, nr 4, p. 105. Kraków.

Владислав КАРАШЕВСКИ

**МАЛОИЗВЕСТНЫЕ МЕСТА НАХОЖДЕНИЯ КОСТЕЙ МАМОНТА
И НОСОРОГА В ЦЕНТРЕ И НА ВОСТОКЕ ПОЛЬШИ**

Резюме

В статье дано описание четырех мест залегания остатков костей носорога *Coelodonta antiquitatis* Blum. и более двадцати мамонта *Elephas primigenius* Blum. (фиг. 1). Эти открытия не фигурируют ни в Каталоге Млекопитающих К. Ковальского (1959), ни в работе М. Борсук-Бялыницкой (1973). По крайней мере два из них относятся к периоду предпоследнего оледенения.

Władysław KARASZEWSKI

**UNKNOWN SITES OF MAMMOTH AND RHINOCEROS BONE REMAINS
IN CENTRAL AND EASTERN POLAND**

Summary

The author describes four sites of bone remains of the rhinoceros *Coelodonta antiquitatis* Blum. and over twenty sites of bone remains of the mammoth *Elephas primigenius* Blum. (Fig. 1). These sites are not listed in *Katalog Ssaków* (Catalogue of Mammals) by K. Kowalski (1959) or in the study by M. Borsuk-Białynicka (1973). At least two of the sites described here represent the period of the last but one glaciation.